

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Розглянуто провідні напрямки досліджень української фразеології, їх лінгвопрагматичний аспект. З'ясовано особливості та перспективи досліджень фразеологічних одиниць на сучасному етапі розвитку нової лінгвістичної наукової парадигми. Виявлено специфіку різних аспектів прагматичного аналізу фразеологічної одиниці, накреслено модель структурування фразеосемантичного поля з позицій прагматики, граматики, лінгвокультурології, семіотики, комунікативної лінгвістики. Фразеологічну одиницю у названому аспекті розглянуто як соціально, культурно, національно маркований феномен мовної природи.

Ключові слова: прагматика, фразеологічна одиниця, граматика, семантика, лінгвокультурологія, категорія прагматики, оцінковість, фразеосемантичне поле.

Рассмотрены ведущие направления исследований украинской фразеологии – линвопрагматический аспект. Выявлены особенности и перспективы исследований фразеологических единиц на современном этапе развития новой лингвистической научной парадигмы. Выявлена специфика различных аспектов прагматического анализа фразеологической единицы, намечена модель структуризации фразеосемантического поля с позиций прагматики, грамматики, лингвокультурологии, семиотики, коммуникативной лингвистики. Фразеологическая единица в названом аспекте рассмотрена как социально, культурно, национально маркированный феномен языковой природы.

Ключевые слова: прагматика, фразеологическая единица, грамматика, семантика, лингвокультурология, категория прагматики, оценочность, фразеосемантическое поле.

The article reviews linguopragmatic aspect as the key research areas of Ukrainian phraseology. Specific characteristics and prospects of research phraseological units at the present stage of development of new linguistic science paradigm have been found. The specificity of various aspects of the pragmatic analysis of phraseological units drawn model structuring phraseosemantic field from the position of pragmatics, grammar, cultural linguistics, semiotics, communicative linguistics. Phraseological unit in the said aspect is seen as socially, culturally, nationally marked linguistic phenomenon of nature.

Keywords: pragmatics, phraseological unit, grammar, semantics, cultural linguistics, pragmatic category, evaluation, phraseosemantic field.

У сучасній науковій парадигмі наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. стала помітною тенденція до інтеграції здобутків різних напрямків та методологій в царині лінгвістики. Унаслідок чого на стику традиційних наук про мову виникає корпус нових сучасних напрямів лінгвістики, як, наприклад, комунікативна лінгвістика, лінгвосеміотика, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика та ін. Сказане повною мірою стосується філології, філософії, психології та інших галузей науки, на стику яких розвинулася лінгвістична прагматика.

Проблематика лінгвопрагматичних досліджень, інструментарій та методологія лінгвістичної прагматики дозволяють вирішення низки важливих наукових завдань: виявлення суб'єктивного чинника передумов, способів та закономірностей вербалізації складних філософських, культурно-історичних, ментальних категорій, когнітивно-психологічних та духовно-ментальних маніфестацій мовної картини світу. Це й зумовило актуальність задекларованої теми.

У традиціях сучасного мовознавства фразеологія розглядається як підрівень загального лексичного рівня мови. Однак поглиблене вивчення основної одиниці цього підрівня – фразеологізмів, намагання вчених істотно розширити уявлення про неї, у теоретико-практичному аспекті дають підстави для виокремлення цієї галузі лінгвістичної науки в самостійну дисципліну. Неоціненний внесок у розробку теорії і практики сучасної фразеології внесли праці таких лінгвістів, як В. Л. Архангельський, О. В. Кунін, В. М. Телія, В. П. Жуков, Н. М. Шанський, В. М. Мокієнко, В. В. Виноградов, А. І. Молотков, а також праці вітчизняних вчених – О. В. Скиби, Ю. Ф. Прадіда, М. М. Пазяка, В. В. Жайворонка та ін. Слід зазначити, що лише незначна кількість праць присвячена дослідженню фразеологічного складу української мови у світлі лінгвістичної прагматики (О. В. Виноградова, О. О. Селіванова, В. Д. Ужченко, І. Б. Іванова).

На ґрунті української фразеології були здійснені спроби комплексного аналізу мовного матеріалу саме з позицій семантичної прагматики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, семіотики (В. Д. Ужченко, М. Я. Плющ, І. Р. Вихованець, Є. В. Ковальчук, О. В. Виноградова, Є. К. Тимченко та інші), але слід зазначити, що таких досліджень небагато. Більша частина досліджень української фразеології виконана в межах традиційної граматики, порівняльно-історичного і структурно-системного підходів. Отже, вважаємо за необхідне розглянути інструментарій та перспективність лінгвістичної прагматики, лінгвокультурології та комунікативної лінгвістики для дослідження фразеології як продукту вторинної номінації та семантичної транспозиції, вторинного знаку в семіотиці. Проблема визначення специфіки такої мовної одиниці як фразеологізм, опис фразеологічного матеріалу із застосуванням технології прагматики залишається не до кінця розкритим на теренах української лінгвістики.

Провідною *метою* даної статті є визначення та виокремлення найбільш перспективних напрямків досліджень фразеологічного складу української літературної мови, а також виявлення провідних характеристик, що формують суб'єктивний спосіб організації мовного коду на рівні фразеосемантичного поля, фразеосемантичної групи.

За основу в цій роботі прийматимемо визначення лінгвістичної прагматики, запропоноване Ф. С. Бацевичем: «Лінгвістична прагматика – напрям сучасної лінгвістики, який ґрунтується на виявленні та описі функціонування суб'єктивного чинника в Мові, Мовленні та Комунікації як модусах існування живої природної мови» [4, с. 12]. Отже, напрям та об'єкт досліджень у галузі лінгвістичної прагматики, безперечно, визначається предметом дослідження. Сьогодні однозначної відповіді на питання про предмет дослідження не існує. Однак, визначимо відповідну позицію: лінгвістична прагматика досліджує суб'єктивний чинник у мові. Так, до сфери уваги прагматики потрапляють конотації, зумовлені лексичними та граматичними засобами; реєстри, модальності, оцінки; дискурси, інтенції, мовленнєві жанри та ін. Залежно від предмета дослідження та ступеня взаємодоповнення нового та традиційного аспектів розуміння суб'єктивних способів організації мовного коду можна виділити лінгвопрагматичні аспекти досліджень у царині української фразеології

Виходимо з того, що фразеологізм може виражати прагматику мови у певний специфічний спосіб. Єдиним безперечним моментом є виділення прагматичної здатності, тобто це свідчить про наявність в їх змісті прагматичного значення. Проблемами визначення сутності поняття прагматичного значення переймалися Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булигіна; Л. А. Кисельова, А. М. Емірова. Л. С. Бар-

хударов з цього приводу зазначає: «На жаль, лінгвістична теорія прагматичних значень до цього часу розроблена набагато менше, ніж теорія значень референційних. Між тим не підлягає сумніву, що система прагматичних значень, що виражені в мові, виявляється досить складною і що такі значення якісно неоднорідні» [3, с. 4].

Одним із важливих і перспективних напрямків лінгвопрагматичних досліджень у царині фразеології є виявлення і опис складників національної картини світу, що зумовлюють вибір певної структурної моделі, образної системи, прецедентного феномена, тобто визначають прагматику комунікативного акту. Різні аспекти означеної проблеми розглядаються у працях таких вітчизняних дослідників-лінгвістів, як О. О. Потєбня, М. М. Пазяк, Л. Г. Авксентьєв, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченко, Л. М. Пелепейченко та ін. При цьому особливої значущості набуває аналіз філософських, фундаментальних категорій, що формують підвалини мовно-культурної картини світу народу. Такою є категорія локативності, яка є закоріненою у фразеологічному складі української мови та залишається базовим формантом мовно-культурної традиції українського народу. Фразеологічна одиниця у названому аспекті розглядається як соціально, культурно, національно маркований феномен мовної природи.

Отже, фразеологізм як об'єкт лінгвістичних досліджень з позицій лінгвокультурології, етнокультурології є мовним знаком специфічної природи і структури, тому методи лінгвістичної прагматики допоможуть дослідити особливості культурної знакової функції фразеологізмів й визначити місце й роль фразеології у концептуалізації світу, створенні національно маркованої моделі на мовному рівні.

Перспективним напрямком у дослідженні фразеології є аналіз механізмів і засобів виникнення нових значень – сфера внутрішньої прагматики або ж прагматосемантики. О. Л. Боярська [6], досліджуючи прагмалінгвістичні аспекти такого явища, як полісемія, а також механізми виникнення нового значення на основі метафори, розглядає і проблеми виникнення нових значень у фразеології. Прагматичний компонент нових значень ЛСВ (лексико-семантичний варіант) пов'язується із метафорою. Дослідниця зазначає, що завдяки метафорі, крім когнітивних та семантичних змін, відбуваються зміни у прагматиці мовних одиниць. Цей процес семантичної транспозиції є повністю природним, бо всі операції зі створення метафори виконуються людиною, котра належить до певної соціальної, професійної, статевої, вікової або ж етнічної групи. З точки зору внутрішньої прагматики, до сукупної семантики словарного комплексу може бути інтегрований новий компонент – компонент оцінковості.

Важливим аспектом дослідження прагматики мовного коду є оцінковість. За твердженням Н. Д. Арутюнової [2, с. 389], оцінковість – є типово прагматичною категорією. Також слід зважати на те, що з точки зору зовнішньої прагматики нові лексико-семантичні варіанти сприймаються як зміни в контексті вживання слова. Прагматичний аспект повною мірою відбиває можливість людини виразити своє ставлення до того, що відбувається навколо. Людина з позицій лінгвістичної прагматики – творець оцінки, джерело емоції, адресант/адресат, вона може маніфестувати свою культурну позицію. Як результат культурної інтерпретації фразеологізмів у процесі вживання із останнього формується провідний компонент культурно-мовного значення фразеологізму, де ціннісно-емоційне ставлення до навколишнього світу є провідним змістом значення.

Г. М. Зельдович [9] працює у сфері граматики прагматики, досліджуючи закономірності взаємодії на рівні граматики семантики й прагматики. На противагу семантиці, котра досліджує власне сутність мовних одиниць, прагматика висвіт-

лює питання про реальні шляхи, засоби, умови використання названих одиниць. Дослідник вважає, що таке використання складових мовного коду є набагато цікавішим, багатішим, непередбачуваним, ніж безпосередньо семантичний інваріант. Крім того, Г. М. Зельдович вважає, що саме дослідження граматики з позицій прагматичної лінгвістики має бути найбільш продуктивним: надзвичайна багатозначність, примхливість та зумовленість поведінки одиниць граматики, за більш глибокого розгляду їх семантичного улаштування виявляється досить простою. Вдавана примхливість та нерегулярність може бути пояснена загальними, неспецифічними граматичними принципами функціонування мови.

М. Л. Ковшова [10] досліджує лінгвокультурологічний аспект буття фразеологізмів у мові, дослідниця звертається саме до семантики і прагматики фразеологізмів російської мови. Створена раніше модель (за теорією інтерпретацій) адекватно відбиває сутність та структуру операцій, що відбуваються під час сприйняття фразеологізмів носієм мови, визначає передбачувану зворотну реакцію. Особливість цього сприйняття в тому, що всі компоненти мовної семантики (типи подачі інформації) проходять крізь різні форми їх усвідомлення в культурі. Тим самим семантика фразеологізму формується культурно маркованими блоками. Дослідниця зазначає, що культурні інтерпретації поєднують в єдине ціле мовну семантику і культурну конотацію фразеологічної одиниці, тобто до власне семантики у традиційному її розумінні «вплетені» культурні смисли. Саме такий механізм, вважає М. Л. Ковшова, створює власне фразеологічне значення, яке має іменуватися як культурно-мовне значення фразеологічної одиниці.

Окремим питанням слід також виділити проблему прагматичної орієнтації фразеологізмів. Така орієнтація фразеологізмів виявляється уже в узуальній стійкості. Фразеологічна одиниця з таких позицій виявляється одним з найбільш ефективних засобів щодо реалізації певної прагматичної заданості. Під впливом контексту емоційності, оцінки, регістру актуалізований не тільки комунікативний намір того, хто говорить, але й психічні переживання, інтенції, інтертекстуальний контекст на рівні фразеологічної одиниці. Крім того, разом із семантикою, що виявлені в системному контексті, актуалізуються й оказіональні семи. Отже, актуалізація загального дескриптивного змісту веде до виникнення нових емотивних змістів, комунікативних намірів, оцінок, пресупозицій тощо.

З позицій української етнолінгвістики здійснюються дослідження української фразеології у працях В. В. Жайворонка. Вивчення фразеології з огляду на її творця – український етнос – потребує використання комплексного підходу до аналізу фразеологічного матеріалу. Таким чином, у етнолінгвістиці використовується й інструментарій лінгвістичної прагматики. З таких позицій, культура і етнос є тим суб'єктивним фактором формування мови, що й досліджує лінгвістична прагматика, адже «усталені народні порівняння є яскравою ілюстрацією естетичних і моральних цінностей, які сповідує етнос» [7, с. 34–35]. В. В. Жайворонко також накреслює нові перспективи використання прагматики в лінгвістичній ідіостилюстиці: дослідник вдається до досліджень ідіостилюстики Т. Шевченка, піддаючи розгляду мовні засоби і стилістичні фігури.

Проте фразеологічні засоби відображення різних фундаментальних категорій пізнання світу вивчені недостатньо. Частково цих питань торкалися В. З. Дем'янков, Є. В. Ковальчук, В. М. Телія. У словнику за редакцією В. М. Телія («Словарь образных выражений русского языка») виділені окремі групи ідіом із визначеною семантикою. Проте особливості відображення прагматичного аспекту усім комплексом фразеологічних одиниць ще не досліджувалися

на матеріалі сучасної української мови. Незважаючи на значну кількість наукових праць, у яких ґрунтовно досліджуються фразеологічні одиниці, дотепер остаточно не вирішеними залишилися питання нормативності вживання тієї чи іншої фразеологічної одиниці в різних комунікативних сценаріях.

Окремо відстоїть проблема розгляду конотативного аспекту значення фразеологічної одиниці. Зокрема, у працях сучасних дослідників розглянуто поняття конотації, «внутрішньої форми» як асоціативно-образного її компонента, також проаналізовано емоційно-оцінний компонент конотації та експресивність. Він сприймається як компонент акумуляції конотативних властивостей фразеологічних одиниць (В. М. Телія, В. Д. Ужченко, В. В. Жайворонок, Л. І. Мацько та ін.). У такому аспекті лінгвістичного дослідження експресивна функція не конкурує з прагматичною функцією мови, оскільки прагматика охоплює більше характеристик і чинників, ніж категорія експресивності.

Зважаючи на все зазначене вище, слід зробити такий висновок: прагматика робить проблему «людина і мова» центральною, провідною для багатьох напрямів сучасної лінгвістики: як традиційної, так і нової. Сучасна українська фразеологія не є винятком – вона залишається перспективною галуззю для досліджень на всіх рівнях лінгвістичної прагматики.

Отже, прагматична лінгвістика розвивається у багатьох напрямках, переміжаючись з іншими дисциплінами нової лінгвістичної парадигми. На ґрунті української фразеології перспективним залишається здійснення комплексного аналізу мовного матеріалу з позицій семантичної прагматики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, семіотики, комунікативної лінгвістики та ін.

Бібліографічні посилання

1. **Арутюнова Н. Д.** В целом о целом в концептуализации действительности / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка: Семантика начала и конца. – М., 2002. – С. 3–18.
2. **Арутюнова Н. Д.** Прагматика / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 389–390.
3. **Бархударов Л. С.** Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
4. **Бацевич Ф. С.** Вступ до лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с.
5. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
6. **Боярская Е. Л.** Взаимодействие когнитивных, семантических и прагматических аспектов явления полисемии // Семантика и прагматика / Е. Л. Боярская. – Режим доступа : <http://www.gumer.info>.
7. **Жаворонок Н. В.** Українська етнолінгвістика / Н. В. Жаворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
8. **Загнітко А. П.** Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії) / А. П. Загнітко. – К. : ІЗМН, 1993. – 343 с.
9. **Зельдович Г. М.** Прагматика граматики / Г. М. Зельдович. – М. : Языки славянских культур, 2012. – 648 с.
10. **Ковшова М. Л.** Анализ фразеологизмов и коды культуры / М. Л. Ковшова // Известия РАН. Серия литературы и языка. – М. : РАН, 2008. – Т. 67, № 2. – С. 60–65.
11. **Сусов И. П.** Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
12. **Телія В. Н.** Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телія. – М. : Школа «Языки рус. культурь», 1996. – 286 с.

Надійшла до редколегії 20.02.13